

Het verhaal van

Tongerlohuys Roosendaal

Tongerlohuys / Historisch Informatiepunt Roosendaal

Tongerlohuys

1762

Het Tongerlohuys is gevestigd in de prachtige voormalige pastorie aan de Molenstraat, die in huidige vorm stamt uit 1762. Haar geschiedenis gaat echter veel verder terug.

1268

De eerste zelfstandige parochiekerk in Roosendaal, nu bekend als de Sint Jan, stamt uit 1510. Het gebied dat we nu Roosendaal noemen behoorde voor die tijd tot de parochie van Nispen, die bestond uit het huidige Roosendaal, Zegge, Essen, Kalmthout, Nieuwmoer, Achterbroek en Wildert. Op de plek van de Sint Jan stond daarvoor een kapel. In 1268 hadden de inwoners van Kalsdonk, Hulsdonk en Langdonk toestemming gevraagd aan de heer van Breda om deze kapel te bouwen, waarschijnlijk omdat ze de afstand naar de kerk in Nispen te lang vonden. De toestemming werd verleend en de kapel werd gewijd aan Onze Lieve Vrouw, die ook de patroonheilige van de abdijkerk in Tongerlo en de parochiekerk in Nispen was. Het is niet bekend hoe de kapel en latere kerk er uit hebben gezien maar waarschijnlijk was de kerk een indrukwekkend gebouw, afgaande op het verslag van een Spaanse soldaat uit 1578 die het heeft over meerdere altaren, retabels en een groot sacramentshuis van albast.

1578

Akte van 5 november 1268, waarin de heer van Breda zijn goedkeuring geeft aan een schenking aan de kapel te Roosendaal. Dit is de eerst bekende vermelding van de naam Roosendaal: 'in loco dicto Rosendale' (collectie WBA, Gemeentearchief Roosendaal).

De sporen van de Tachtigjarige Oorlog

Het uitbreken van de Tachtigjarige oorlog in 1568 was van grote invloed op Roosendaal en het leven in de pastorie. Roosendaal was niet omgeven door vestingwerken of muren en daardoor kwetsbaar. Tijdens de oorlog brak er vier keer brand uit: op 31 mei 1572 staken watergeuzen het centrum in brand, op 25 april 1583 en 18 juni van datzelfde jaar werd een brand aangestoken door andere rondtrekkende troepen en door een ongeluk in een bierbrouwerij in 1600 ontstond er weer een brand. Bij een of meerdere van die branden vatte ook de pastorie vlam. De heropbouw van de pastorie startte in 1608, met name dankzij de abdijs van Tongerlo en pastoor Bernard Boonen. Hij kreeg geld 'dienende tot opbouwinge en timmeringe van sijnen vervallen ende afgebrande pastorie' van Tongerlo en verwierf extra budget voor de reparatiewerkzaamheden middels leningen, de verkoop van landerijen en via de prelaat. Werkzaamheden aan de Sint Jan volgden in 1611.

Met het einde van de oorlog, die vastgelegd werd tijdens de vrede van Münster in 1648, brak een nieuwe maar roerige tijd aan in het overwegend katholieke Roosendaal. De nederzetting werd onderdeel van Staats-Brabant, het noordelijke stuk van Brabant dat werd bestuurd door de Staten-Generaal. In de praktijk hield dit in dat de overwegend protestants geleide gewesten in het noorden van het huidige Nederland het voor het zeggen hadden, ook wat betreft godsdienst. Veel katholieke kerken werden gedwongen afgestaan aan de protestanten en de katholieke mis moest achter gesloten deuren opgedragen worden, in schuil- of schuurkerken. Ook in Roosendaal was dit het geval, daar hielden de katholieken hun missen in een klein houten gebouw op de plek waar nu schouwburg de Kring staat. Daarnaast mochten katholieken geen officieel ambt meer bekleden en goederen van katholieke kerken en gemeenschappen werden geconfisqueerd. In Roosendaal waren dat de kerk, de pastorie en andere goederen en rechten op inkomsten van de abdijs van Tongerlo. Isaac Noirot, rentmeester van de prins van Oranje in de Baronie van Breda, was degene die deze zaken zou komen opeisen. Dit ging echter niet zonder slag of stoot.

1568

1600

1611

1648

1730

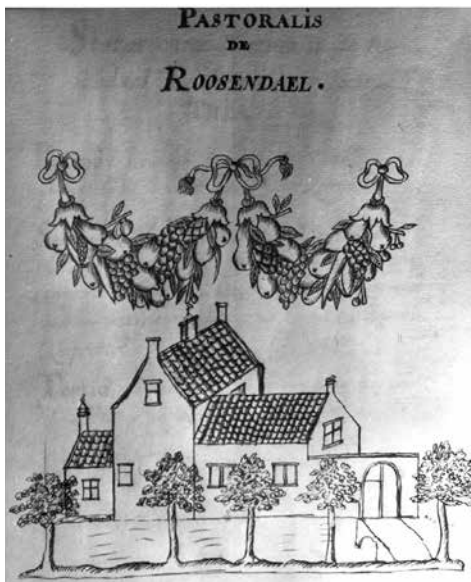

Republiek van de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden met Staats-Brabant in het lichtblauw (Wikimedia Commons, kaart door Joostik).

Noirot stuurde de drossaard van de Baronie van Breda naar Roosendaal en deze gaf de schout de opdracht naar de pastorie te gaan met de boodschap dat hij deze wilde bekijken, ook van binnen. Hij kreeg echter van een meid door het raam antwoord dat ze niet open zou doen. Het verzoek werd enkele keren herhaald maar de deur bleef gesloten. Ondertussen verzamelden flink wat Roosendalers zich rond de pastorie. In enkele verontwaardigde brieven van Noirot aan de domeinraad is terug te lezen dat de meubels uit de pastorie gehaald werden maar de mensen bleven zitten, later zouden deze alsnog vertrekken maar bleven de deuren op slot en waren te sleutels niet te vinden. Uiteindelijk legden de schout, schepenen, rentmeester en een dienaar een plank over de gracht rondom het gebouw

en gingen naar binnen, terwijl de grote groep toeschouwers steeds onrustiger werd. Er werden beledigingen geschreeuwd, stenen gegooid en uiteindelijk drong de massa mensen zich ook het gebouw in. De schout, schepen en rentmeester moesten vluchten, maar kwamen later weer terug. Op 19 september maakt Noiroit melding van de 'genomen possessie'. De pastoors moeten hun heenkomen ergens anders zoeken en in de abdij van Tongerlo werd aan de slag gegaan om de goederen weer terug te krijgen. Op 10 januari 1653 kreeg de abdij haar bezit in de baronie Breda en de daaraan gelieerde inkomsten terug, mits ze jaarlijks zeshonderd gulden per persoon betaalden voor onderhoudskosten van protestantse predikanten in Alphen, Zundert, Nispen en Roosendaal. Tongerlo verhuurde de pastorie aan Noiroit, die het op zijn beurt weer verhuurde aan de schout in Roosendaal. Na een periode gewoond te hebben in het Vrouwenhof kon de pastoor in 1672 de pastorie weer in gebruik nemen.

Een idee van hoe de pastorie er rond die tijd uit moet hebben gezien hebben we dankzij een tekening van het gebouw, maar of deze volledig realistisch is weten we niet. De tekening werd in 1696 gemaakt door toenmalig pastoor Callebout. De vorm van de kelders die onder het Tongerlohuys liggen is in de tekening te herkennen.

Tekening van de pastorie door pastoor G. Callebout gezien vanuit het Annastraatje (nu Kerkstraat) uit 1696 (collectie Oudheidkundige Kring de Ghulden Roos).

1653

1672

1696

De Norbertijnen

De pastoors die in de parochie woonden werden net als in Nispen voorgedragen door de abdij van Tongerlo. De pastoors verzorgden de preek in de Sint Jan, waren verantwoordelijk voor de zielzorg van de parochianen, begeleidten religieuze ceremonies zoals huwelijken, begrafenissen en katholieke feestdagen. Daarnaast waren ze verantwoordelijk voor het beheer van de domeinen en goederen van de abdij in het gebied waar ze gevestigd waren. Grote stukken grond werden in cultuur gebracht onder de leiding van de Norbertijnen, die daardoor flink hebben bijgedragen aan de ontginning van West-Brabant. De gronden werden vervolgens verpacht. Inkomsten vanuit Roosendaal had de abdij vooral uit tienden, een kerkelijke belasting.

De Roosendalers maakten onderscheid tussen de geestelijken die door de abdij van Tongerlo werden aangesteld en de geestelijken die door het bisdom werden benoemd. De Norbertijnen werden witte kapelaans genoemd, de andere kapelaans waren de zwarte. De bijnamen verwezen naar de kleding van de kapelaans: witte of zwarte togen.

Verbouwingen en een nieuwe pastorie

In 1762 kreeg het pand haar huidige vorm tijdens een grote verbouwing en toevoeging van nieuwbouw onder leiding van architect Somers. In de jaren daarvoor werd er echter al veel gerepareerd en aangepast aan de pastorie. Diverse rekeningen uit die jaren laten zien dat er een timmerman, metselaar, smid en glazenmaker werden ingehuurd endat er hout, kalk, tras, stenen, dakpannen, plavuizen en ijzer werden geleverd. De opdracht aan Somers werd verstrekt door de abdij van Tongerlo. Het is bijzonder dat juist in deze periode grote aanpassingen aan het pand gedaan konden worden aangezien de beperkingen op het katholieke leven nog steeds van kracht waren. Aan deze beperking kwam pas een einde met het uitroepen van de Bataafse Republiek in 1795. Toch werd de opdracht voor de bouw van de pastorie dus al een aantal decennia eerder gegeven toen de katholieken nog onder restricties leefden. De kosten van de verbouwing bedroegen welgeteld 19.836 gulden, veel meer dan de verbouwingen van andere pastorieën rond die tijd zoals die van Alphen en Haaren.

1762

1795

Schilderij met zicht op het Tongerlohuys, Raadhuis, Hervormde kerk en de Sint Jan door H.G. Dirckx uit 1900 (collectie Tongerlohuys).

Somers ontwierp een gebouw dat bestond uit een rechthoekig hoofdgebouw met twee kleinere zijvleugels en een voorplein, omringd door een gracht. Veel andere Norbertijner pastorieën in de Belgische Kempen kennen deze samenstelling. Ook de invloed van Antwerpen is in het ontwerp terug te zien. Diverse elementen van het gebouw zijn te herkennen als rococo, bijvoorbeeld de schoorsteen en het plafond in de grote zaal aan de tuinzijde van het Tongerlohuys en diverse deur- en vensteromlijstingen. Deze zijn versierd met plant- en schelpmotieven, al zij het iets ingetogener dan men van rococo gewend is. Deze stijl was in het Antwerpen van de achttiende eeuw zeer populair. Roosendaal is door haar ligging aan de grens altijd verbonden geweest met de zuiderburen en het is dan ook niet gek dat deze stijl ook in het ontwerp van Somers tot uiting komt. Een eikenhouten versierde trap in de gang bood de mogelijkheid naar boven te gaan, onder andere naar de huiskapel die daar gebouwd was. De linker-vleugel werd ingericht als keuken en spreekkamer en de rechtervleugel als koetshuis. In het centrale deel van het gebouw waren de woonkamer van de pastoor, een consistorie (vergaderkamer), bergkamer, kleine zaal en zit- en slaapkamers voor de kapelaans, pastoor en gasten.

De gracht die om het pand lag is tegenwoordig alleen nog terug te zien aan de voorkant en de zijkant van het Tongerlohuys, in vroegere tijden sloot deze zelfs aan op een aantal sloten en vaarten van het Roosendaalse afwateringssysteem.

Schilderij van Fr. Hertoghs uit 1920 met rechts het Tongerlohuys (collectie WBA, Gemeentearchief Roosendaal).

Het Rijke Roomse leven

Met de komst van de Fransen eind achttiende eeuw veranderde er veel voor de katholieken in de Nederlanden. De openbare uitoefening van hun geloof werd weer toegestaan en vele kerken werden, onder andere onder druk van Lodewijk Napoleon, weer teruggegeven aan de katholieken. Het katholicisme ging een lange bloeitijd tegemoet, zeker in het overwegend katholieke Roosendaal. Meerdere kloosters vestigden zich in de West-Brabantse stad en nieuwe parochies schoten als paddenstoelen uit de grond. Ondertussen groeide de stad zelf ook enorm en nam het inwoneraantal toe, mede dankzij de aanleg van een gunstige spoorverbinding in 1854. Tijdens deze bloeitijd werd er weer het een en ander aangepast en verbouwd aan de pastorie. In 1927 werd er onder leiding van pastoor en deken Evermodus Josph Derikx een zijvleugel aangebouwd en ook reeds bestaande onderdelen van de pastorie en de tuin werden aangepakt. In de collectie van het Tongerlohuys bevindt zich nog altijd een portret van Derikx, dat vaak te bewonderen is in de eregalerij van het museum.

Portret van Evermodus Josph Derikx (collectie Tongerlohuys).

1854

1927

1968

Aan dit Rijke Roomse leven kwam na de Tweede Wereldoorlog echter een einde. Toenemende secularisering en de opkomst van de verzorgingsstaat zorgden voor een leegloop in de kerken. De lasten van het pand drukten zwaar op de parochie. Haar penningmeester schreef in 1968 aan Tongerlo dat "de behuizing ten enenale niet meer bruikbaar en geschikt is voor pastorie. De kosten voor onderhoud worden veel te zwaar, terwijl anderszins dit gebouw geen woongezelligheid meer kan geven". De gemeente kocht in 1970 de pastorie en de bijbehorende grond, het jaar erna vertrokken haar laatste bewoners. In 1979 overleed de laatste Norbertijn die de pastorie bewoonde, pastoor Van Bruggen.

Een nieuwe bestemming

1974

In 1974 werd besloten dat de pastorie voortaan in gebruik genomen zou worden als museum, archief en expositieruimte. Hiervoor werd de pastorie tijdens een grote restauratie onder handen genomen. Het linker bijgebouw werd brandveilig gemaakt zodat het gemeentearchief er veilig gehuisvest kon worden. Het voormalige koetshuis aan de rechterkant werd zodanig aangepast dat het geschikt werd voor exposities, de tegenwoordige Heyderadeyzaal, met daar boven een depotruimte voor museale objecten.

1932

Gedrukte versie van een tekening van René van Hasselt van het Tongerlohuys in 1974 (Collectie WBA, Gemeentearchief Roosendaal).

De depotruimte werd gebruikt voor de collectie van Oudheidkundige Kring De Ghulden Roos. Deze werd in 1932 opgericht om voorwerpen, documenten en publicaties over de geschiedenis van Roosendaal te verzamelen. De collectie was van 1936 tot 1974 gehuisvest in het oude Raadhuis op de Markt. Onder andere dankzij de inzet van René van Hasselt (1909-1987) werd de collectie kunsthistorische voorwerpen flink uitgebreid, met een prachtige collectie maar ook ruimtegebrek tot gevolg. Gelukkig kon de collectie verhuizen naar het Tongerlohuys. De Ghulden Roos bestaat nog steeds en blijft actief in het uitbreiden van hun collectie die door het museum wordt beheerd. Daarnaast brengt de Ghulden Roos elk najaar een jaarboek uit vol publicaties over de geschiedenis van Roosendaal en omstreken. Op 28 mei 1974 opende de Commissaris van de Koningin het nieuwe museum.

Het Tongerlohuys vandaag de dag

In het museum wordt het Verhaal van Roosendaal verteld. Vijf iconen nemen de bezoeker mee door de plaatselijke geschiedenis: het Liga-meisje, meneer pastoor, de conducteur, burgemeester Schoonheijt en een steeds wisselende vijfde icoon die verband houdt met de wisseltonstelling. De wisseltonstellingen beslaan diverse onderwerpen, uiteenlopend van erfgoed tot hedendaagse kunst. Naast het museum is tegenwoordig ook het Historisch Informatie Punt (HIP) gevestigd in het Tongerlohuys. Hier kan het verleden van Roosendaal onderzocht worden dankzij een grote collectie boeken, kranten, foto's, bidprentjes en een toegang tot het digitale archief van Roosendaal.

In 2016 werd het Tongerlohuys onderdeel van het CultuurCluster, een samenwerkingsverband tussen verschillende culturele instellingen in de gemeente: het Tongerlohuys, theater de Kring en CultuurCompaan. Dankzij de bouw van de corridor werd de verbinding tussen de organisaties niet alleen organisatorisch maar ook fysiek vormgegeven.

Tongerlohuys (collectie Tongerlohuys).

De corridor van het Tongerlohuys (collectie Tongerlohuys).

Colofon

Erfgoedcentrum Tongerlohuys, 2021.

Samenstelling

Laura Hondebrink

Opmaak

Sterke Zaak

Bron

Brabants Erfgoed, "De Tachtigjarige Oorlog", via <https://www.brabantserfgoed.nl/page/4672/tachtigjarige-oorlog> (stand 19-08-2021).

Brabants Erfgoed, "Het Rijke Roomse leven", via <https://www.brabantserfgoed.nl/page/3880/het-rijke-roomsche-leven> (stand 19-08-2021).

Dröge Bureau voor Bouwhistorie, Tongerlohuys Molenstraat 2 Roosendaal, bouwhistorische opname (Leiden, 2006).

Van Lani, S., ed., Monumenten van zielzorg; Norbertijnen en hun pastorieën in Brabant van 1600 tot 1850 (Leuven, 2010).

Maas, B., ed., Rooms-katholiek Roosendaal in beeld: een geschiedenis van de parochies in Nispen en Roosendaal (Roosendaal 2013).

Meer, A.V., Het Tongerlohuys (1976).

Nijnatten, van, T., Kerken in het bisdom Breda (Amsterdam, 2004).

Werkgroep Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden, Norbertijnen en zielzorg (Averbode, 2005).

Tongerlohuys

Het verhaal van Roosendaal

Tongerlohuys / Historisch Informatiepunt Roosendaal

Roosendaal